

KELİMELERİN HATIRLATTIĞI KELİMELER

Birgün çalakalem yazarken «Yahu, deyip duruverirsiniz, haniya ramazanda minarelerin arasına ışıktan yazılar yazarlardı, neydi onun adı» Kelime dilinizin ucundadır ama ne mümkün hatırlaması... Benim dilediğim (sözlük) yapılmış olsaydı (Ramazan) kelimesine bakar, hemen (mahya) yı buluverirdiniz!

Rahmetli İbrahim Necmi Dilmen'le ahbablığım pek sıkı fıkı olmamakla beraber şöyle, böyle otuz yıllıktır; (Darülbedayi) idare heyeti âzâlığında beraber çalışmışık; o sırada tiyatro tenkidleri de yazardı ve ömrünün sonuna kadar, gördüğümüz gibi tuttuğu her işe candan sarılırdı. Gel zaman, git zaman, 1943 yılının bu aylarında beni aradı, buldu: (Tan) daki (Dilimizin ucuna gelen kelimeler) başlığıyla çıkan bir köşe yazımda demıştim ki:

«Yazı yazarken — hepimizin başından geçer — kalem birden bire durur, aradığımız bir kelimeyi bulamadığımız için... Hattâ bu kelime dilimizin ucuna geldiği halde! Hay aksi şeytan hay! Şimdi ne yapmalı? Düşün, baba düşün! Meselâ geçen gün eski bahçelerden bahsederken bir cins dans adı o an «kadril» i bir türlü hatırlıyamadım. Bereket ki kelimenin aslı Fransızca da vardı; raftan hemen bir kitap çektim, dansla ilişiği, uzaktan yakından alâkası bulunun 150 kadar söz birbiri altına dizilmişti; arasında tablîdir ki «vals - polka - mazürka» gibi «kadril» da var... Rahat bir nefes aldım, yazıma kolavca devam ettim.»

İşte, eski dostum Dilmen o fıkrada lüzumunu ileri sürdüğüm böyle bir lûgat kitabı için yanıma gelmişti; bizde de bir (kelimelerin hatırlattığı kelimeler) lûgatı bulunmasını heyecanla istiyordum. İstediginin niçin şimdiye kadar olamadığını bilmiyorum. Bir müddet sonra Ankaradan bana gönderdiği mektubunda nedense o işe (mânaları bir olan kelimeler lûgatı) gözüle bakmak vaziyetinde kaldığını anlattı. Mektubunu «cevabınızı bekliyerek içten saygı ve sevgilerim sunarım, kardeşim» diye candan bitirmesine rağmen yazık ki cevapsız bıraktım. Bir daha görüşürüz, diyordum. Nasip olmadı, şimdi mahzunum. Bu haftaki konuşmamı o tasarladığımız sözlüğe getirmekle bir hüznümü dağıtma ve avunma yolu bulacağımı, ayrıca okuyucularımı az çok oyalayacağımı sanmaktayım.

Elbette merakla düşmüşsünüzdür: «Bu ne biçim lûgatmış, gerçekten işe yarar mı imiş?» diye...

Bildiğimiz şekildeki lûgatler, bilirsiniz ki bize ancak bildiğimiz kelimelerin mânalarını, olsa olsa «müteradif» lerini ve «zit» larını anlatır. (Hoş, galiba böylesi de henüz yapılmamıştır!)

Bizimkinin mâna ile münasebeti yoktur; yalnız alta kelimeleri dizer. Ama hangi kelimeleri? Bir ana kelimenin hatırlatacağı, ana kelime ile alâkalı bütün kelimeleri...

Fikrimi daha açık anlatmak için konuşmamıza yarı bir lûgat kitabı şekli vermek lâzım.

Meselâ bir gün çalakalem yazarken:

— Yahu deyip duruveriyorsunuz, haniya ramazanda minarelerin arasına ışıktan yazılar, resimler kurarlar, neydi onun adı?

Kelime dilinizin ucundadır ama ne mümkün bulması! Telâşa, sinirliliğe lüzum yok.. Çekiniz raftan sözlüğü, açınız sahifelerini, başlayınız (Ramazan) ana kelimesinin altına dizilmiş sözleri okumağa. Ha, işte aradığımız oradadır: Mahya.

İsterseniz bu kısma beraberce göz gezdirelim: İri, kalın harflerle dizilmiş (Ramazan); sonra şu bir sürü kelime:

Oruç, saym, saim, sıyam, şehriyam, mağfiret, imsâk, iftar, saym, mahya, teravîh namazı, kâğıt gecesi, sadakî fıtır (buğday - pa - üzüm - hurma - a'la - sat - edna). Ramazaniyelik, güllâç, diş kirası, misvak, hafız, hafız okutma, vâiz, vâiz verme, hafız, hatim indirme, hatim duası, mukabele, camî, mescit, tesbih, ödağacı, yasin, sakalı şerif,

«merhaba ya şehri ramazan», oruca niyet, ağzı mühürlü, (oruçlu mânasına) iftariye: pide, reçel, simit vesaire, ramazan hazırlığı, ramazan karşılamak, üç aylar, on iki ayın sultanı, sergi, tir-yaki, ağız çalkalama, oruç hali, oruçlu ağızla, oruca niyet, oruç bozma, oruçlu, oruç keyfi, orucu başına vurmak, ramazan topu, top bekleme, ezan, saat, davul, bekçi, beyit, mâni, arife, hırkai şerif ziyareti, Karagöz, tiyatro, kürsü şeyhi.

Fakat şu (ramazan) sözü bir ana kelime olmakla beraber onun bir de büyük anası vardır: Ay.

Hem de biri gökteki, öbürü takvimdeki mânalarile iki büyük (ay)...

Şimdi de bu iki çeşit ayın hatıra getirebilecekleri, yahut onunla alâkalı kelimelere bakalım:

Ay — (Gökteki) mah, meh, kamer, mehtap, hilâl, ayıl, aydoğdu, ayça, bedr, bedrinakıs, bedritam, tulunay, aytulun, hâle, ayagılı, ayın on dördü, ayselî, servisi-min, ay tutulması, hüsûf, ay harmanlanması, peyk.

Ay — (götekile ilişik tâbirler) ay parçası, ayın on dördü, ay mehtabı, ay yüzlü, «ay gördüm Allah, amentübillâh; aylar mübarek, elhamdülillâh!», on iki ayın sultanı, ramazan ayını görmek: Kadı, müftü, şahit, davul, vesaire (ramazan kelimesine bakınız) ay dedeye misafir olmak (gece açıkta yatmak).

Ay — (isimler) aydede, ay çiçeği, üç aylar (receb - şaban - ramazan), ay aydınlığı, ay aydını, ayaz, Kızılay Yeşilay ay yıldız, alem (minare tepesinde), alem (beylik nişanesi), Türk bayrağı.

Ay — (takvimdeki) bütün ayların isimleri, ayrıca eskiden nînelerimizin kullandıkları ve içinde «mevlût, aşûra, birinci tövbe, ikinci tövbe, berat, bayram, aralık, kurban» gibi sözlerin bulunduğu halk dilinde aylar sayılacak. Sonra gene eski takvim bakımından şu isimler: garre, içtîma, ihtirak, kıran, mukabele, teslis, terbi, tesdis ve ayla güneşin ortaklaşa ismi olan: neyyireyn.

Başka sözler: ay başı, (iki mânâda) aylık (maaş), aydan aya, aylıkçı, aylıklı, şehir, şehri, şuhur, şuhuru kameriye ve rumiye, şakki kamer mucizesi.

Lûgatçılığa azacık ara verip herkesin pek bilmediği — bilmese de olur — bir nükteyi anlatacağım: Abdülhamit devrinde maaşlar düzenle verilmezdi; fakat Malîye nazırı veya muhasebecisi isterse geçmiş maaşlar için senedin altına bir «verile» yahut «itası» yazdı mı parayı almak mümkün olurdu. Bir zat pek darda kalmış, gidip muhasebeciye yalvarmış, fakat birşey koparamamış. Nazıra başvurmuş, eşref saate rasladığından güçbelâ bir maaşlık ihşana uğramış. Odadan çıkınca, kapıda bekleyen dostları «Ne oldu?» diye sormuşlar. Adamcağız parmağını önce Nazırın odasına, sonra muhasebecinininkine doğru uzatarak demiş ki:

— Bu ayı verdi ama, öteki ayı vermedi!

İki örneğini yukarıda gördüğünüz yeni biçim sözlüğün vücudunda getirilmesi belki şimdi size kolay gibi görünmüştür ama kazın ayağı öyle değildir. Zira bir ana kelimeye raslarsınız, memleketin her tarafından malûmat toplamadıkça veya ehlini gidip bularak her noktasını ayrı ayrı sormadıkça başarmanız imkânsızdır.

Meselâ (koşum) gibi. Arabaya koşulan atın sırtına ve başına geçirilen bu kayış yığınının bir tek parçası yoktur ki halk ağzında adı bulunmasın. Ayrıca bu adlar yurdumuzun çeşitli bölgelerinde de ayrı ayrı anılır. sonra bir yelkenli geminin kelime olarak ne' er taşıdığını da bilmeniz lâzımdır. (Ziraat) sözü altında kaç yüz kelime sıra'lamak icabetliğini de düşünürüz...

Zaten kitabın en büyük faydası da bize bildiğimizi sandığımız, fakat bilmediğimiz pek çok şeyi öğretmesinde. lisanımızı zenginleştirmekle beraber bu zenginliği herkesin önüne sermesinde vacaktır. Kendi hesabıma, küçük yaşta beri ata bindiğim, araba kullandığım halde bir «koşum» un ayrıntı adlarını tamamilen bilmem. Bildiğim başlık, dizgin, terbiye, mahmuz, hamut, tekerlek, kırbaç, kamçı, dingil, yay civata, ok — uzatmıyalım — daha beş on kelimeyi geçmez.

Öbür taraftan sözlükte meselâ bir (tasavvuf) sözü de gelecektir. Say bakalım «tiri gamze» den «şibi zenah» a ve «aynel yakın» den «fena filhak» a kadar bütün tasavvuf istihlalarını!

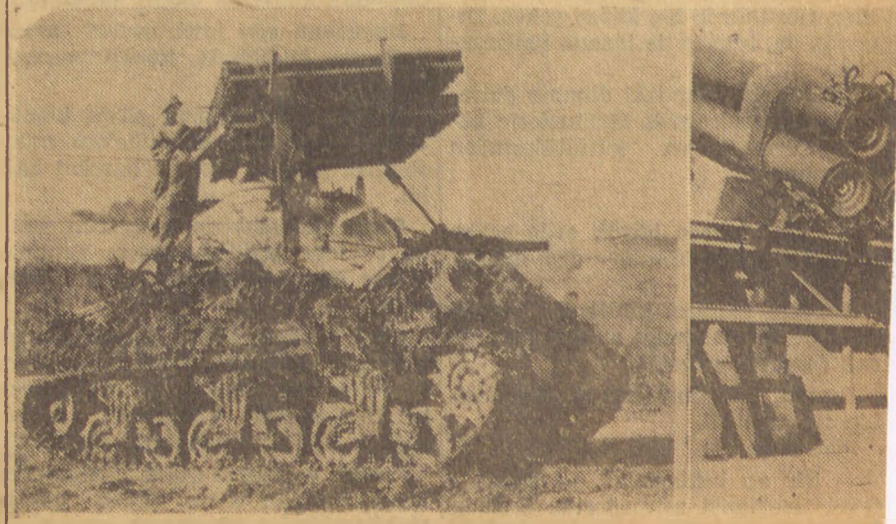
Ya (ask) ana sözünün hatıra tacağı kelimeler? Bir kaç yüzü bulur; mese'lâ: «Yavuklu, kapatma, metres, deli divane olmak, papatya falı açmak, gözü birşeyi görmemek, karpis, râşe, albeni, mâbude» den tutalım da «Ferhat ile Sirin» e ve «ah minelaşk ve hâlâtihi - ahvak kalbi bihararatihi» ye kadar! «Kumru gibi koklamak ilk görüşte vurulmak», hattâ «muhabbet kuşu» bile unutulmıyacak...

Kaldı ki bir (ışık - ziya) sözünü tabiat ve sanaat bakımından zihinde türetecek, üretecek olursak yalnız bir, iki sütunu değil, sözlüğün üç dört sahifesini kaplar. Öyle ya, bu söz kısmına «ziya, nur, şüle, aydınlık gündüz, eleğimsagma, şimşek, tanyeri, güneş, şafak, aiaca karanlık, seher ve yıldız» dan başlayarak «abajur, ampul, fanus, kibrit, karpit, yakamoz, meş'ale, objektif, ultraviole, lâmba ve şişesi, fitil, huni, mum, kandil gaz, benzin» gibi koyacağımız kelimeler sayısızdır.

Ayrıca ışıkla münasebetli «aksetmek, sönük, ölü, parlak, göz alıcı, ışıldak, yakmak, söndürmek, kısmak, yalaz, kör, gölge, saçmak, salmak, neşretmek, yaymak, aydınlatmak» gibi kelimelerin ve tâbirlerin hesabı mı vardır?

Böyle bir sözlüğü başarmakta hem zevk vardır, hem bu başarı dile ve dildeşlerimize büyük bir hizmettir. Ne edeyim ki benim ne kudretim ona yetecek ölçüdedir, ne de gündelik çalışmalar yüzünden vaktim elverişli ve işim tıkrındadır!

Refik Halid Karay

Amerikalıların batı cephesinde Almanlara karşı kullandıkları tahtırılmış altmış namlulu roket topları

